सूत्रसंसूचितानुक्ताविरुद्धाङ्गेतिकार्यता ।
तन्त्रान्तरात् सम्प्रदायादप्युक्तेह कचित् कचित् ॥
इह क्रमाणां सर्वेषां **श्रीक्रमः प्रकृतिर्मतः** ।
अतिदिश्य तमन्यत्र विशेषस्तु निरूप्यते ॥
[1]क्रमान्तरेषु चाङ्गानां विज्ञेया श्रीक्रमेऽपि च ।
पौर्वापर्यभिदा तत्तत्खण्डसूत्रक्रमानुगा ॥
श्रेयोऽर्थिनः साधकस्य साङ्गे श्रीसुन्दरीक्रमे ।
आवश्यकत्वात् प्रथमं दीक्षाविधिरुदीर्यते ॥

दीक्षाकालनिर्णयः

तस्य च कालनिर्णयो **मन्थानभैरवतन्त्रे**

वैशाखे सिद्धिदा दीक्षा श्रावणे वृद्धिदा नृणाम् ।
आश्विने सर्वसिद्धिः स्यात् कार्तिके ज्ञानवृद्धिदा ॥
शुभदा मार्गशीर्षे च माघे स्वर्णफलप्रदा ।
फाल्गुने सर्वसिद्धिः स्यादन्येऽनिष्टफलप्रदाः ॥

इति ॥

सारसङ्ग्रहे 'मलमासं विवर्जयेत्' इत्युक्तम् । इदं क्षयमासस्याप्युपलक्षणम् तत्रैव—

रविवारे भवेद्वित्तं सोमे शान्तिर्भवेत् किल ।
बुधे सौन्दर्यमाप्नोति ज्ञानं स्यात्तु बृहस्पतौ ॥
शुक्रे सौभाग्यमाप्नोति ....॥ इति ॥
द्वितीयायां भवेत् ज्ञानं तृतीयायां भवेच्छुचिः ।
पञ्चम्यां बुद्धिवृद्धिः स्यात् सौख्यं स्यात्सप्तमीदिने ॥
दशम्यां राजसौभाग्यं एकादश्यां शुचिर्भवेत् ।
द्वादश्यां सर्वसिद्धिः स्यात् पूर्णिमा सर्वसिद्धिदा ॥ इति ॥
अस्वाध्यायं विवर्जयेत् .... ॥ इति ॥

अस्वाध्यायं सन्ध्यागर्जितनिर्घोषभूकम्पादिनिमित्तकानध्यायदिवसानित्यर्थः ।

अश्विन्यां सुखमाप्नोति रोहिण्यां वाक्पतिर्भवेत् ।
पुनर्वसौ धनाढ्यः स्यात् पुष्ये शत्रुविनाशनम् ॥

1. अयं श्लोकः अ, अ१, कोशयोरेव दृश्यते.

मघायां दुःखहानिः स्याद्रूपदा पूर्वफल्गुनी ।
ज्ञानं चोत्तरफल्गुन्यां हस्तायां च बली भवेत् ॥
चित्रायां ज्ञानसिद्धिः स्यात् स्वात्यां शत्रुविनाशनम् ।
अनुराधा बुद्धिवृद्ध्यै [1]कीर्त्त्यै स्यातां ततः परे ॥
[2]पूर्वाषाढोत्तराषाढे [3]सर्वसम्पत्तिदायिके ।
बुद्धिः शतभिषायां स्यात् पूर्वभाद्रे सुखी भवेत् ॥
सौख्यं चोत्तरभाद्रायां रेवत्यां कीर्तिवर्धनम् ॥ इति च ॥
योगाश्च प्रीतिरायुष्मान् सौभाग्यः शोभनः शुभः ।
सुकर्मा च धृतिर्वृद्धिर्ध्रुवः सिद्धिश्च हर्षणः ॥
वरीयाँश्च शिवः सिद्धो ब्रह्मा चैन्द्रोऽप्यमी शुभाः ॥ इति च ॥
बवादिवणिजान्तानि करणानि शुभान्यये ॥ इति च ॥

वैशम्पायनसंहितायां–

मन्त्राद्यारम्भणं मेषे धनधान्यप्रदं भवेत् ।
कर्कटे सर्वसिद्धिः स्यात् कन्या लक्ष्मीप्रदा नृणाम् ॥
तुलायां सर्वसिद्धिः स्यात् सर्वलाभश्च वृश्चिके ।
मकरं पुत्रदं प्राहुः [4]कुम्भो धनसमृद्धिदः ॥
शुक्लपक्षे शुभा दीक्षा कृष्णेऽप्यापञ्चमीदिनात् ।
भूतिकामैः सिते पक्षे मुक्तिकामैः सितेतरे ॥ इति ॥

अत्र च गुरुभार्गवमौढ्यं चन्द्रतारानुकूल्यं लग्नस्य ग्रहबलादिकं च विचार्यम् । ग्रहबलं तु–

त्रिषडायगताः पापाः शुभाः केन्द्रत्रिकोणगाः ।
दीक्षायां तु शुभाः सर्वे रन्ध्रस्थाः सर्वनाशकाः ॥

आयः एकादशस्थानम् । पापाः पापग्रहाः रविभौमशनिराहुकेतुक्षीणेन्दुपापयुक्ताः । सौम्याः शुभाः शुभग्रहाः अक्षीणेन्दुपापयोगरहितबुधगुरुभृगवः । केन्द्राणि प्रथमचतुर्थसप्तमदशमस्थानानि । त्रिकोणे पञ्चमनवमस्थाने । सर्वे पापाः शुभाश्च ग्रहाः उक्तस्थानगताः दीक्षायां शुभावहा एव । एत एव रन्ध्रे अष्टमस्थाने स्थिता यदि सर्वनाशका इति योजना ॥

अथ उक्तकालमन्तरेण दीक्षार्हः कालो यथा **तन्त्रान्तरे–**

विषुवेऽप्ययनद्वन्द्वे सङ्क्रान्त्यां दमनोत्सवे ।
दीक्षा कार्या त्वकालेऽपि पवित्रे गुरुपर्वणि ॥

---

1. मूलं सर्वसमृद्धिकृत्–अ. 2. एतदर्ध अ. कोश एव दृश्यते. 3. भवेतां कीर्तिदायिके–अ.
4. कुम्भः सर्वसमृद्धिकृत्-अ.

विषुवे—मेषतुलासङ्क्रमणयोः इत्यर्थः। अयनद्वन्द्वे—कर्कटमकरसङ्क्रान्त्योः। सङ्क्रान्त्यां—तदन्यासु सङ्क्रान्तिषु इत्यर्थः। दमनोत्सवे—चैत्रपूर्णिमाऽऽदिषु दमनकरणकदेवीपूजादिनेष्वित्यर्थः। पवित्रे—श्रावणपूर्णिमाऽऽदिषु, देव्याः पवित्रारोपणदिवसेषु इत्यर्थः। गुरुपर्वणि—गुरोः जन्मव्याप्तिदिनयोः। तथा—

षष्ठी भाद्रपदे मासि [1]कृष्णाश्विनचतुर्दशी।
कार्तिके नवमी शुक्ला मार्गे कृष्णा च पञ्चमी।
पौषे च पूर्णिमा [2]देवी माघे चैव चतुर्थिका॥
फाल्गुनैकादशी कृष्णा चैत्रे मासि त्रयोदशी।
वैशाखेऽक्षय्यतृतीया ज्येष्ठे [3]दशहरा स्मृता।
आषाढे द्वादशी कृष्णा अमावास्या च श्रावणी।
इमानि देवीपर्वाणि कोटियज्ञफलानि वै॥

दीक्षाऽर्हाणीति शेषः। दशहरा ज्येष्ठशुक्ल-[4]दशमी। **सौभाग्यचन्द्रोदये**[5] अस्मन्नाथचरणैः बहूनि देवीपर्वाणि उक्तानि। यथा–

अमाऽन्तचान्द्रमासेषु चैत्रशुक्लत्रयोदशी।
चतुर्दश्यपि शुक्लाऽथ वैशाखे शुक्लपक्षगाः॥
तृतीयैकादशीपौर्णमास्यः कृष्णचतुर्दशी।
ज्येष्ठे तु शुक्ले दशमी राका कृष्णचतुर्दशी॥
आषाढे शुक्लपक्षस्थे पञ्चमी च त्रयोदशी।
श्रावणे मासि शुक्लैकादशी शुक्लचतुर्दशी॥
कृष्णा पञ्चम्यष्टमी च रोहिणीसहिता यदि।
नवमी चाथ भाद्रस्य कृष्णषष्ठी तथाऽष्टमी॥
रोहिणीसहिता चेत् स्यादाश्विने सप्तमी सिता।
अष्टमी च सिता कृष्णपक्षस्था च चतुर्दशी॥
कार्तिके शुक्लपक्षस्थे नवमीद्वादशी तिथी।
मार्गशीर्षे तृतीया च षष्ठी धवलपक्षगे॥
पौषे चतुर्थीनवमीचतुर्दश्यः सिता मताः।
दशमी त्वसिता माघे चतुर्थ्येकादशी सिते॥

---

1. कृष्णेति काकाक्षिन्यायेनोभयत्रान्वेति–इति टिप्पणी अ, ब २.
2. देवि–अ, ब१, ब२, ब३.
3. तु दहरा–अ.
4. नवमी–अ.
5. इतः प्रभृत्युदाहृतवचनानि अ१, ब१, ब३ कोशेष्वेवोपलभ्यन्ते.

चतुर्दश्यसिता चाथ फाल्गुने शुक्लपक्षगे ।
षष्ठीनवम्यौ कृष्णा तु भवेदेकादशीति च ॥
रत्नावलीकुलोड्डीशयामलाद्यर्थसङ्ग्रहे ॥ इति ॥

अन्योऽपि विस्तरः तत एव ज्ञातव्यः ॥

सत्तीर्थेऽर्कविधुग्रासे पुण्यारण्ये वनेषु च ।
मन्त्रदीक्षां प्रकुर्वाणो मासर्क्षादीन् न शोधयेत् ॥

प्रकारान्तरे च–

सर्वे वारा ग्रहाः सर्वे नक्षत्राणि च राशयः ।
यस्मिन्नहनि सन्तुष्टो गुरुः सर्वे शुभावहाः ॥
सन्तुष्टे च गुरौ तस्य सन्तुष्टाः सर्वदेवताः ।
गुरुँ सन्तोषयेत् भक्त्या द्वयमेव तदा भवेत् ॥

द्वयं भोगमोक्षौ । एवकारः अप्यर्थः ।

अधिकारिभेदेन कालो यथा–

मुमुक्षूणां सदा कालः स्त्रीणां कालस्तु सर्वदा ॥ इति ॥

गुरुलक्षणम्

तन्त्रराजे—

सुन्दरः सुमुखः स्वच्छः सुलभो बहुतन्त्रवित् ।
असंशयः संशयच्छिन्निरपेक्षो गुरुर्मतः ॥
सौन्दर्यमनवद्यत्वं रूपे सुमुखता पुनः ।
स्मेरपूर्वाभिभाषित्वं स्वच्छताऽजिह्मवृत्तिता ॥
सौलभ्यमप्यगर्वित्वं सन्तोषो बहुतन्त्रता ।
असंशयस्तत्त्वबोधः [1]तच्छित्तत्प्रतिपादनात् ॥
नैरपेक्ष्यमवित्तेच्छा गुरुत्वं हितवेदितां ।
एवंविधो गुरुर्ज्ञेयस्त्वितरः शिष्यदुःखदः ॥

अजिह्मवृत्तितेति छेदः । बहुतन्त्रता–बहुतन्त्रवेदिता-इत्यर्थः ॥

शिष्यलक्षणम्

तथा–

चतुर्भिराद्यैः सहितः श्रद्धावान् सुस्थिराशयः ।
अलुब्धः स्थिरगात्रश्च प्रेक्ष्यकारी जितेन्द्रियः ॥

---

1. तच्छित्–संशयच्छित् ।

आस्तिको दृढभक्तिश्च गुरौ मन्त्रे [1]सदैवते ।
एवंविधो भवेच्छिष्य इतरो दुःखकृद्गुरोः ॥ इति ॥

चतुर्भिराद्यैरिति सुन्दरत्वादिभिः । अन्यान्यपि तल्लक्षणानि **कुलार्णवादितन्त्रेषु** बहुलमुपलभ्यमानानि ग्रन्थगौरवभयात् नेह लिखितानि ।

शिष्यपरीक्षाकालोऽपि तत्रैव–

एकद्वित्रिचतुःपञ्चवर्षाण्यालोच्य योग्यताम् ।
भक्तियुक्तान् गुणांश्चाऽपि क्रमाद्वर्णे ससङ्करे ।
पश्चादुक्तक्रमेणैव वदेद्विद्यामनन्यधीः ॥ इति ॥

ससङ्करे, अनुलोमजातिसहिते । वर्णे, ब्राह्मणादिवर्णेषु इत्यर्थः । एकवर्षं ब्राह्मणस्य योग्यतापरीक्षा, क्षत्रियादिषु द्व्यादिसंवत्सरपरीक्षा इत्यर्थः ॥

एवमुक्तान्यतमे काले उक्तलक्षणो गुरुः उक्तलक्षणं परीक्ष्य शिष्यं दीक्षयेत् ॥

गुरुवरणम्

तत्र निर्वर्तितस्नाननित्यविधिः साधको वाद्यघोषपुरस्सरं ब्राह्मणैः स्वस्ति वाचयित्वा आचम्य प्राणानायम्य देशकालौ सङ्कीर्त्य **श्रेयस्कामोऽहं अमुकविद्याग्रहणार्थं अमुकगुरोः दीक्षां ग्रहीष्यामीति** सङ्कल्प्य सोपहारो गुरुमुपसृत्य दण्डवत् प्रणम्य गुरोराज्ञया पुनर्देशकालौ सङ्कीर्त्य **अमुकगोत्रोऽमुकशाखाऽध्यायी अमुकशर्मवर्मादिरहं चतुर्विधपुरुषार्थसिद्ध्यर्थं स्वेष्टमनुग्रहणाय अमुकगोत्रं अमुकशाखाऽध्यायिनं अमुकशर्माणं त्वां गुरुत्वेन वृणे** इति क्रमुकादिना गुरुं वृणुयात् ॥

क्रमप्रवर्तनपूर्वकं शिष्याह्वानम्

स च **वृतोऽस्मी**त्युक्त्वा सशिष्यः सामयिकैः सह गोमयेनोपलिप्तं रङ्गवल्लीपुष्पमालावितानाद्यलङ्कृतं मण्डपं विविक्तं दीक्षाप्रदेशम् आसाद्य पादौ प्रक्षाल्य आचम्य मण्डपान्तः प्रविश्य वक्ष्यमाणविधिना आसने उपविश्य कृतभूतशुद्धिप्राणप्रतिष्ठाकश्च वक्ष्यमाणेन प्रकारेण गणपति-ललिता-श्यामा-वार्ताली-पराणां पञ्चानामपि देवतानां पदार्थानुसमयेन[2] काण्डानुसमयेन[3] वा यागमन्दिरप्रवेशादिचक्रपूजाऽन्त (१), तदादिविघ्नोत्सारणान्त (२), तदादिन्यासान्त (३),तदादिपात्रासादनान्त (४), तदादिलयाङ्गपूजान्त (५), तदाद्यावरणार्चनान्त (६), तदादिहवनान्त (७), तदादिसौभाग्यहृदयामर्शनान्त (८), तदादिहविःप्रतिपत्त्यन्त (९), तदादिदेवतोद्वासनान्त (१०), तदादिविशेषार्घ्यविसर्जनान्तेषु (११), पदार्थेषु यागगृहप्रवेशादिहवनान्तं

1. स्वदैवते–श्री.
2. एकैकोपचारदानं सर्वासां देवतानां पूजने ।
3. एकां सर्वोपचारैर्देवतां संपूज्य ततो द्वितीयां तृतीयां चेति क्रमः ।

पदार्थानुसमयेन काण्डानुसमयेन वा क्रमं प्रवर्त्य तरुणोल्लासवान् शिष्यमाहूय नूतनेन वाससा तस्य मुखं बद्ध्वा गणपत्यादिमूलमन्त्रानुच्चारयन् पात्रपञ्चकसामान्यार्घ्योदकबिन्दुभिः तमन्वीक्ष्य त्रैपुरं तन्त्रसिद्धान्तं श्रावयेत् ॥

त्रैपुरसिद्धान्तः

यथा—पृथिव्यप्तेजोवायुवियन्ति **भूतानि** पञ्च । गन्धरसरूपस्पर्शशब्दाः **तन्मात्राणि** पञ्च । उपस्थपायुपादपाणिवाचः **कर्मेन्द्रियाणि** पञ्च । घ्राणरसनाचक्षुस्त्वक्श्रोत्राणि **ज्ञानेन्द्रियाणि** पञ्च । रजःसत्त्वतमोरूपाणि **अहङ्कारबुद्धिमनांसि** अन्तःकरणवृत्तित्रयम् । **प्रकृतिर्गुणसाम्यरूपा** । चित्तं **पुरुषो** जीवः । परमशिवगताः स्वतन्त्रता-नित्यता-नित्यतृप्तता-सर्वकर्तृता-सर्वज्ञताऽऽख्या धर्मा एव सङ्कुचिताः सन्तो जीवे क्रमात् **नियति-काल-राग-कला-विद्या**शब्दवाच्या भवन्ति । **माया** जगत्परमशिवयोः भेदबुद्धिः । **शुद्धविद्या** तयोरभेदधीः । जगदिदंतया पश्यन् परमशिव **ईश्वरः** । तदहन्तया पश्यन् स एव **सदाशिवः** । **शक्तिः** परमशिवस्य जगत्सिसृक्षा । तद्वान् स एव तत्त्वेषु प्रथमतत्त्वरूपः **शिवः** । इति **षट्त्रिंशत्तत्त्वान्येव** एतद्दर्शनप्रमेयजातम् । एतदात्मकं विश्वमेव परमशिवशरीरम् । प्रागुक्तनियत्यादितत्त्वपञ्चकाख्यापरपर्यायेण लीलास्वीकृतेन कञ्चुकेन आवृतस्वरूप ईश्वर एव [1]जीवः । तद्विनिर्मुक्तः परमशिवः । स्वस्वरूपावबोधः पुरुषार्थः ॥

मन्त्रोपासनम्

शब्दाः वर्णात्मका नित्याश्च । मन्त्राणाम् अनन्यादृशं सामर्थ्यम् । स्वगुरुपरम्परोपदेशैकगम्यधर्मरूपेण सम्प्रदायेन गुरुशास्त्रदेवतासु विश्वासेन च सर्वाः सिद्धयः । एतच्छास्त्रप्रामाण्यं विश्वासैकसमधिगम्यम् । गुरुमन्त्रदेवताऽऽत्मनां श्रीगुरूक्तपथेन ऐक्यविभावनात् मनःपवनयोः एकयत्ननिरोद्धव्यत्वज्ञानाच्च प्रत्यगात्मवेदनम् । स्वरूपानन्दाभिव्यञ्जकैः पञ्चमकारैः अर्चनमुपह्वरे । प्राकट्यान्निरयः । भावनादार्ढ्यात् निग्रहानुग्रहसामर्थ्यलाभः ॥

उपासकधर्माः

दर्शनान्तराणामनिन्दनम् । स्वोपास्यदेवतामन्तरा कापि महत्त्वबुद्ध्यभावः । सच्छिष्य एव रहस्यप्रकाशनम् । सदा स्वोपास्यमन्त्रानुसन्धानम् । सततं शिवोऽहमिति भावनम् । कामक्रोधलोभमोहमदमात्सर्याणां अविहितहिंसायाश्चौर्यस्य जनविरोधस्य स्त्रिया विद्वेषस्य विद्विष्टस्य च वर्जनम् । सर्वज्ञस्यैकस्य गुरोः उपास्तिः । गुरुवाक्यशास्त्रादौ सर्वत्रासंशयः । स्वैकोपभोगबुद्ध्या धनाद्यनर्जनम् । फलमनभिसन्धाय कर्माचरणम् । अलोपः स्ववर्णाश्रमोक्तानां नित्यानां कर्मणाम् । मपञ्चकस्यालाभेऽपि नित्यसपर्यानिर्वर्तनम् । वैधानुष्ठाने सर्वतो निर्भयता ॥

---

1. स्वतन्त्रादिना सङ्कुच्य स्वीकृतेन आवृतस्वरूपः शिव एव मायया सञ्जातकञ्चुकितः स एव जीवः इत्यधिकः पाठो दृश्यते (अ) कोशे.

सर्वसारभूतो धर्मः

वृत्तिभिः वेद्यं सर्वं हविः । इन्द्रियाण्येव स्रुचः । सङ्कोचेन स्वात्मस्थिता सर्वज्ञत्वसर्वकर्तृत्वादयः परमशिवशक्तय एव ज्वालाः । स्वात्मशिव एव पावकः । स्वयमेव होता । निर्गुणब्रह्मापरोक्ष्यं फलम् । स्वपारमार्थिकस्वरूपलाभान्न परं विद्यते ॥

सेयमेतच्छास्त्रमर्यादा ॥

दीक्षाऽऽवश्यकत्वम्

वेश्या इव प्रकटा वेदादयो विद्याः । सर्वेषु दर्शनेषु गुप्तेयं विद्या । ततः सर्वथा मतिमान् दीक्षेतेति ॥

शाम्भवी दीक्षा

अथ शिष्यस्य शिरसि कामेश्वरीकामेश्वरयोः **रक्तशुक्लाख्यचरणन्यासं**[1] भावयित्वा तदमृतक्षरणेन तस्य बाह्यमाभ्यन्तरं च मलं दूरीकुर्यात् । एषा चरणविन्यासरूपा शाम्भवी दीक्षा ॥

शाक्ती दीक्षा

अथ शिष्यस्यामूलाधारं आ च ब्रह्मरन्ध्रं प्रज्वलतीं ज्वलदनलनिभां परचिद्रूपां प्रकाशलहरीं ध्यात्वा[2] तत्किरणैः तस्य पापपाशान् दहेत् । इयं शक्तिप्रवेशनरूपा शाक्ती दीक्षा द्वितीया ॥

मान्त्री दीक्षा

ततः शुण्ठी-मरीचि-पिप्पली-हरीतकी-धात्रीफल-विभीतकत्वग्-एला-लवङ्ग-पत्र-नागकेसर-तक्कोल[3]-मदयन्ती-सहदेवीसंज्ञानां **त्रयोदशानां** वस्तूनां चूर्णमिश्रेण दूर्वाभस्मभ्यां गजाश्वशालाचतुष्पथवल्मीकनदीसङ्गमह्रदगोष्ठसमानीताभिः सप्तभिः मृत्तिकाभिश्च उपेतेन चन्दनकाश्मीरगोरोचनकर्पूरैः चतुर्भिः सुरभिलेन शुचिना जलेन पूर्णं नवीनवासोयुगवेष्टितं ईशानतः शालितण्डुलपुञ्जोपरि निहितं नूतनं कलशं आग्नेयादिविदिक्षु मध्ये प्रागादिदिक्षु च बालाषडङ्गेन अभ्यर्च्य तदन्तर्ललिताश्यामावाराहीणां चक्राणि[4] विनिक्षिप्य तत्र पुनः तास्तिस्रो देवताः त्रिः तत्तन्मूलेन तत्तदावरणानि च तत्तन्मन्त्रैः समभ्यर्च्य कुम्भमस्त्रमन्त्रेण संरक्ष्य प्रदर्श्य धेनुयोनिमुद्रे चक्राणि यथास्थानमवस्थापयेत् ॥

---

1. परिशिष्टे १ मे.
2. मूलमंत्रार्थानुसंधानपूर्वं मूलमंत्राक्षरोत्पन्नरूपां च ध्यात्वेत्यर्थः ।
3. कंकोल इति 'न'.
4. चक्रप्रतिकृतयो देयाः परिशिष्टे २ पे.

ततः सक्षीरेण सिन्दूरकुङ्कुमादिना चन्दनादिपीठे [1]मातृकायन्त्रं विलिख्य[2] तत्र शिष्यं निवेश्य तेन कुम्भाम्भसा ललिताश्यामावार्तालीमूलविद्याभिः स्नपयेत्। **मातृकायन्त्रं** तु -

व्योमेन्द्वौरसनार्णकर्णिकमचां द्वन्द्वैः स्फुरत्केसरं
पत्रान्तर्गतपञ्चवर्गयशलार्णादित्रिवर्गं क्रमात्।
आशास्वश्रिषु लान्तलाङ्गलियुजा क्षोणीपुरेणावृतं
वर्णाब्जं शिरसि स्थितं विषगदप्रध्वंसि मृत्युञ्जयम्॥ इति॥

अस्यार्थः–व्योम हकारः। इन्दुः सकारः। औ इति रूपम्। रसनार्णः विसर्गः। एतत्पिण्डः कर्णिकायां यस्य तथोक्तम्। क्रमात् प्राच्यादित इत्यर्थः। अचां अकारादिविसर्गान्तानां षोडशानां स्वराणाम्। द्वन्द्वैः अं आं इत्यादिभिः। लिखितैरिति शेषः। स्फुरन्तः केसराः दलद्वयमध्यभागाः अष्टौ यस्य तत् तथोक्तम्। पत्राणां दलानाम् अन्तः अभ्यन्तरे गताः लिखिताः पञ्चवर्गाः कचटतपादीनि पञ्चपञ्चाक्षराणि यशलार्णादयः यादिवान्तशादिहान्तलक्षात्मिकाः त्रिवर्गाः यस्य तत्तथोक्तम्। आशासु प्राच्यादिषु अश्रिषु आग्नेयादिकोणेषु च क्रमात् लान्तेन[3] वकारेण लाङ्गलिना ठकारेण युज्यत इति तथोक्तेन क्षोणीपुरेण चतुरश्रेण आवृतम्। वर्णाब्जं मातृकापद्मम्। शिरसि स्थितं भावितं सदिति शेषः। विषगदप्रध्वंसि विषरोगयोः प्रध्वंसनशीलम्। अन्ततो मृत्युञ्जयं च भवतीत्यर्थः॥

एतल्लेखनप्रकारो यथा–चतुरश्रालङ्कृतं सकेसरमष्टदलकमलं विलिख्य तत्कर्णिकायां हकारसकारौकारविसर्गात्मकं बीजं, तत्केसरेषु प्राच्यादित अकारादिस्वरद्वन्द्वं, दलोदरेषु कचटतपयशलाख्यवर्गाष्टकं, चतुरश्रस्य बाह्यतः प्रागादिदिक्षु वकारं आग्नेयादिविदिक्षु ठार्णं च लिखेत्। सर्वेषामक्षराणां सबिन्दुकत्वं सम्प्रदायादिति॥

ततः परिहितदुकूलं सुरभिलचन्दनानुलिप्ताङ्गं मल्लिकाऽऽदिमाल्यधारिणं सुप्रसन्नं शिष्यं पार्श्वे निवेश्य वक्ष्यमाणप्रकारेण तदङ्गेषु अकारादिक्षकारान्तैकपञ्चाशन्मातृकान्यासं[4] विधाय विमुक्तमुखबन्धवाससः तस्य हस्ते क्रमात् त्रीन् प्रथमसिक्तान् चन्दनोक्षितान् द्वितीयखण्डान् पुष्पखण्डांश्च विनिक्षिप्य वक्ष्यमाणैः [5]**तत्त्वमन्त्रैः** ग्रासयित्वा गुरुः तस्य [6]दक्षिणकर्णे ललिताक्रमे वक्ष्यमाणं **श्रीविद्यागुरुपादुका**मन्त्रमुपदिश्य[7] **बालामुपदिशेत्**[8]। तत्र अमुकपदस्थाने स्वस्य स्वशक्तेश्च दीक्षानाम्नोरूहः।

---

1. अस्य प्रतिकृतिरपि परिशिष्टे २ वे.
2. प्राणप्रतिष्ठापूर्वकं संपूज्य.
3. न्यासप्रकरणोक्तः.
4. परिशिष्टे १ मे.
5. आह्निकप्रकरणे पृ. ३७। पं. १.
6. ''दक्षिणकर्णे दशमखण्डोक्तत्रितारीबालापूर्वकं आत्मनः पादुकामन्त्रमुपदिश्य बालामुपदिशेत्'' इत्यपि पाठान्तरम्–अ१, भ.
7. परिशिष्टे १ मे.
8. गुरोः कर्तृत्वादुपदेशक्रियायाः आत्मनः स्वस्येत्यस्त्य गुरोः पादुकेत्येवेत्यर्थः।

स्त्रीणां तु वाग्दीक्षैव विहिता नान्येति **तन्त्रसारे** स्थितम्। वाग्दीक्षा मन्त्रोपदेशः ॥

एषा मान्त्री दीक्षा ॥

दीक्षात्रये मुख्यगौणपक्षौ

इत्थमुक्तं दीक्षात्रयं एकप्रयोगेण एकस्मिन्नेव काले दद्यादिति मुख्यपक्षः, 'सर्वाश्च कुर्यात्' इति **सूत्रात्**। कतिपयकालव्यवधानेन क्रमादेकामेकामेव वेति तु गौणः, 'एकैकां वेत्येके' इति **सूत्रात्** ॥

इष्टमन्त्रदानम्

एवम् इदं दीक्षात्रयं निर्वर्त्य पश्चात् तस्मा **इष्टं मन्त्रं** दद्यात्। ततो गुरुः शिष्यशिरसि स्वचरणौ निवेश्य इष्टमन्त्रक्रमोपयुक्तान् सर्वान् [1]अङ्गमन्त्रान् तस्मिन्नेव काले क्रमेण वा यथाऽधिकारमुपदिश्य स्वाङ्गेषु किमप्यङ्गं शिष्यं स्पर्शयित्वा तदङ्गमातृकाक्षरादिं द्व्यक्षरं त्र्यक्षरं चतुरक्षरं वा **आनन्दनाथशब्दान्तं** तस्य **नाम** कृत्वा दशमखण्डोक्तानाचाराननुशिष्यात्।

समयाचारानुशासनम्

यथा–व्यवहारं देशं च स्वस्य स्वात्म्यबलसहायवयांसि च प्रविचार्यैव पञ्चमाः स्वीकर्तव्याः। सर्वैः प्राणिभिः अविरोद्धव्यम्। उपासनापरिपन्थिनो विनिग्रहीतव्याः। आश्रिता अनुग्रहीतव्याः। स्वगुरुवत् गुरोः पुत्रे कलत्रे ज्येष्ठादिषु च वर्तितव्यम्। मकारत्रितये इतिकर्तव्यता गुरुशास्त्रसम्प्रदायतो ज्ञातव्या। सर्वस्मिन् विषये वचनपूर्वकमेव प्रवर्तितव्यम्। दश कुलवृक्षाः न छेत्तव्याः। ते च–

श्लेष्मातककरञ्जाक्षनिम्बाश्वत्थकदम्बकाः।
बिल्वो वटोदुम्बरौ च तिन्त्रिणी च दश स्मृताः ॥

स्त्रीवृन्दक्षीरकलशसिद्धलिङ्गिविविधक्रीडाकुलकुमारीकुलसहकाराशोकैकतरुपितृवनमत्तवाराङ्गनारक्तांशुकामत्तेभान् दृष्ट्वा वन्दितव्यम्। कृष्णाष्टमीकृष्णचतुर्दशीदर्शपूर्णिमासङ्क्रमणाख्येषु पञ्चपर्वसु विशेषतो नैमित्तिकी वरिवस्या कर्तव्या। साधकस्य आरम्भ-तरुण-यौवन-प्रौढ-तदन्तोन्मनानवस्थाऽऽख्येषु सप्तसु उल्लासेषु प्रौढोल्लासान्तमेव हविःप्रतिपत्तिः। समयाचारांश्च प्रवर्तेरन्। ततः परां दशां प्राप्तानां स्वैरचारित्वम्। तत्र तादृशो **वीर** इति व्यवह्रियते। वीरव्यवहारेषु अन्यथासम्भावनया अधः पतेत्। अतः तथा नाचरेत्। रक्तायास्त्यागं, विरक्ताया हठादाक्रमणं, उदासीनाया धनादिना प्रलोभनं च वर्जयेत्। करुणाशङ्काभयलज्जाजुगुप्साकुलजात्यभिमानशीलानि

---

1. यथा श्रीक्रमाङ्गभूता मन्त्राः परि. १ मे.

क्रमेण त्यजेत्। विहितहिंसाऽऽदौ करुणाऽऽदीनां प्रातिकूल्येन तत्त्याग उक्त इति भावः। गुरुपरमगुर्वोः समागमने प्रथमं परमगुरुं प्रणमेत्। तदग्रे गुर्वनुमत्या तन्नतिं कलयेत्। पूज्येषु न पराङ्मुखो भवेत्। मुख्यतया स्वप्रकाशमात्मानं अनुसन्दध्यात्। शरीरम् अर्थम् असूँश्च गुर्वर्थं धारयेत्। तदुक्तं कुर्यात्। तद्वचसि युक्तायुक्तं न विचारयेत्। सर्वत्र व्यवस्थां तन्यात्। सत्यं वदेत्। परधनं न स्पृहयेत्। आत्मस्तुतिं परनिन्दां मर्मस्पृग्वचनं परिहासं धिक्कारमाक्रोशं त्रासोत्पादनं च न विदध्यात्। सर्वप्रयत्नेन परदेवताऽऽराधनद्वारा पूर्णज्ञानात्मकं ब्रह्माभावमभिलषेत्। एतानन्याँश्च **मन्वादिभि**रुक्तान् एतदविरुद्धान् आचारान् अङ्गीकुर्यात्।

कुलधर्मनिष्ठाफलम्

इत्थं विदित्वा विधिवत् अनुतिष्ठन् कुलधर्मनिष्ठः सर्वथा कृतकृत्यो भवति। तस्य शरीरत्यागे श्वपचगृहे वा काश्यां वा न विशेषः। स तु जीवन्मुक्त एवेति॥

शिष्यस्य परचिद्रूपापादनम्

ततो देहेन्द्रियादिविलक्षणमवस्थात्रयसाक्षि सच्चिदानन्दात्मकं प्रत्यगभिन्नं ब्रह्मैव त्वमसीति शिष्याय आत्मतत्त्वमुपदिश्य ललिताश्यामावार्तालीविद्याभिः तदङ्गं त्रिः परिमृज्य परिरभ्य तं मूर्ध्न्युपाघ्राय स्वमिव शिष्यमपि परचिद्रूपं कुर्यात्॥

सर्वमन्त्राधिकारलाभः

सोऽपि श्रीगुरूपदिष्टप्रकारेण क्षणमात्मानं पूर्णं भावयित्वा कृतार्थः सन् यथाविभवं श्रीगुरुं वसुवसनाभरणादिभिः आराध्य तस्मात् विदितवेदितव्यरहस्यजातोऽशेषमन्त्राधिकारी भवेत्॥

ततो गुरुः हविःप्रतिपत्त्यादिविशेषार्घ्यविसर्जनान्तं विधिशेषं निर्वर्तयेत्।

तत्तत्क्रमानुष्ठाने दीक्षाव्यवस्था

[1]अनेनैव-एकस्मिन्नेव काले समुच्चितेन वा अन्यतमेनैकैकेन कालभेदात्-दीक्षाविधिना गणपत्यादीनामुक्तानां पञ्चानां देवतानामपि क्रमानुष्ठानं सम्भवति। न तु पृथक् पृथक् दीक्षणम्। सामान्यपद्धत्युक्ततत्तन्मन्त्रोपासकस्य तु पृथक् पृथगेव दीक्षा। बालोपासकस्य तु मन्त्रदीक्षाऽऽत्मतया बालाया

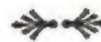
1. ''अनेन एकस्मिन्नेव काले समुच्चितेन अन्यतमेन वा एकेनैव दीक्षाविधिना गणपत्यादीनां'' इति (अ) पाठः– ''अनेनैव दीक्षाविधिनां गणपत्यादीनां'' इति (ब २) पाठः.

उपदेशः, एवम् इष्टमुत्वेनाप्युपदेशो ज्ञेयः। ललिताऽङ्गत्वेन श्यामाऽऽदीनां तिसृणामुपास्तेः कृताकृतत्वज्ञापकात् तदकरणपक्षे गणपतेः ललितायाश्च क्रमं प्रवर्त्य उभयोरेव पात्राण्यासाद्य चक्रराजमात्रं कलशे निक्षिप्य श्रीविद्यया केवलं शिष्यं स्नपयित्वा तदङ्गं च परिमृज्य शेषमशेषम् अनुतिष्ठेत्। गणपतिश्यामाऽऽदीनाम् अन्यासां च देवतानां स्वातन्त्र्येण एकैकोपास्तौ तु तत्तत्क्रममात्रं प्रवर्त्य तत्तत्पात्रे आसाद्य तत्तद्यन्त्रं कुम्भे निक्षिप्य तत्तन्मन्त्रेण स्नानाङ्गपरिमार्जने कुर्यात्। अवशिष्टं अविशिष्टमिति विवेकः ॥

अधिकारिनिर्णयः

[1]**सुन्दरीमहोदये** तु-अस्यां च दीक्षायां त्रैवर्णिकस्यैव अधिकारः, ''सर्वशास्त्रार्थविदार्थज्ञानिने सुव्रताय च। दीक्षा देया'' इति **मूले ज्ञानार्णवतन्त्रे** अधिकार्युक्तेः- इति स्थितम्। शक्तीनां तु ओघत्रयांतर्गुरुमण्डलान्तर्दर्शनज्ञापकबलात् अस्त्येवाधिकार इति रहस्यमिति शिवम् ॥

इति श्रीभासुरानन्दनाथचरणारविन्दमिलिन्दायमानमानसेन उमानन्दनाथेन निर्मिते अभिनवे कल्पसूत्रानुसारिणि नित्योत्सवनिबन्धे दीक्षासमारम्भनिरूपणं नामारम्भोल्लासः प्रथमः सम्पूर्णः ॥

1. अयं ग्रन्थाभागः (भ) कोशे नास्त्येव. अन्यकोशेषु केषुचित् पृथक् संयोजितः।